

Засади організації податкової системи України

Зміст

1. Історія виникнення податків
2. Сутність податкової політики та напрями її проведення
3. Критерії формування податкової політики в правовій державі
4. Поняття податкової системи і вимоги до неї
5. Наукові основи побудови податкової системи
6. Суть та призначення податків
7. Функції податків
8. Види податків і податкових платежів та їх класифікація (с/р)
9. Організаційна структура та функції державних податкових органів (с/р)
10. Відповідальність платників податку (с/р)

1. Історія виникнення податків

У всі часи і в усіх народів державно організоване суспільство не могло і не може обходитись без такого важливого соціального інституту, як система оподаткування. Завдяки податкам держава має можливість накопичувати і зосереджувати матеріально-фінансові ресурси, необхідні для її функціонування: управління суспільними справами, підтримання громадського правопорядку, проведення необхідної суспільству господарської діяльності, вирішення різноманітних соціальних проблем і питань духовно-культурного життя, оборони країни. Податки є основою формування бюджету держави, завдяки якому вона здійснює видатки на різні суспільні потреби. Податки – це атрибут і прерогатива держави. Оскільки держава є інститутом загальносуспільного представництва, то й її невід’ємна складова – податки – мають загальносуспільну сутність.

Ті чи інші потреби і проблеми суспільства завжди визначали певну кількість і розміри податків та різні форми їх збирання. Коли наставали сприятливі умови життя, податковий тягар спадав.

У всі часи існувала проблема не лише збору податків, а й раціонального їх використання. Крім того, податкова політика завжди була важливим інструментом економічної і соціальної політики. Обдумана політика в економічній, податковій та соціальній сферах, її взаємоузгодженість сприяли економічному розвитку та соціально-політичній стабільності суспільства, прорахунки й крайнощі лише ускладнювали соціально-економічну обстановку в країні.

В історичній ретроспективі розрізняються три етапи розвитку оподаткування: період зародження (від часів Стародавнього Світу – до початку Середньовіччя), коли податки мають випадковий і тимчасовий характер; період становлення (XVI – XVIII ст.), коли податки перетворюються з надзвичайного та тимчасового на звичайне і постійне джерело державних доходів; та третій етап еволюції оподаткування (з XIX ст.), коли в результаті розвитку виробництва і суспільного життя податки перетворюються на основне джерело державних доходів.

На першому етапі еволюції податкових відносин держава не мала фінансового апарату для визначення та збору податків, визначаючи лише необхідну суму коштів або обсяг ресурсів у натуральному вигляді, збір яких доручався місту або громаді, при цьому в структурі державних доходів переважали приватноправові доходи від експлуатації власних земель, промислів, майна, а публічно-правові доходи існували у нерозвиненій, зародковій формі данини, контрибуцій, дарів, за часів раннього середньовіччя в якості основних форм державних доходів також виступали домени і регалії.

Так, у Стародавньому Римі основними податками, які справлялися у натуральній формі, були поземельний податок, податки на живий інвентар, фруктові дерева, виноградники та нерухомість. При обчисленні податку на живий інвентар враховувалися худоба, якою володів землевласник, а також раби. Серед перших грошових податків, які існували в податковій системі Риму в II ст. н. е, слід відзначити «**трибут**», який встановлювався для всіх вільних громадян. Причиною його введення вважається розширення товарних відносин та наявність надлишків сільськогосподарської продукції.

До прийняття християнства в Київській Русі (до IX ст.) основним податком була данина, яка сплачувалася в натуральній формі і мала назву «полюддя» (від словосполучення «ходіння по людях»), її збирали князь та його дружина, щороку об'їжджаючи двори. Причому розмір данини не регламентувався і залежав від милості князя. За таких обставин після вбивства князя Ігоря княгиня Ольга запроваджує «**погости**» (центральні адміністративні місця для громад, де збирали данину), «**уроки**» та «**устави**» — розміри та зміст зборів. Це була перша реформа податкової системи, завдяки якій вдалося впорядкувати надходження данини. Після запровадження онуком княгині Ольги — князем Володимиром Святославовичем християнства (IX-XIII ст.) данина почала сплачуватися у грошовій формі (у вигляді гривні). При цьому селяни платили ще й натуральний оброк. Іншим видом податку тих часів було «поплужне», тобто податок з кожного плуга. Поплужне спрямовувалося на військові витрати, утримання князівського двору.

У період Литовської доби (XIV-XV ст.) суттєвих змін у системі податків не відбулося. Селяни повинні були сплачувати натуральний оброк, данину у натуральній формі, з'явилися відробітки на панщині та інші податки. Після 1569 року (після унії Литви з Польщею) на українських землях запроваджується польська податкова система, при якій селяни («холопи») зобов'язані були платити своїм панам (шляхті) панщину, натуральну данину, грошові податі та відбувати трудові повинності (відробітки на панщині), які складали від трьох до шести днів на тиждень.

Після приєднання українських земель до Росії основним податком стає «подимне», або **подвірний податок**, який сплачувався кожним селянським двором. Ним обкладалися однаковою мірою двору, де проживало, наприклад, 20 і більше душ, і двори, що складалися з двох-трьох осіб. Це викликало невдоволення населення і навіть повстання. Тому за правління Петра I в Російській імперії замість подвірної системи оподаткування було введено подушне, коли обкладалися податтю не двір, а душі. Тому цей податок отримав назву «поголовщина», або подушна подать. Ставка податку в розмірі 70 копійок з людини була незмінною і справлялася впродовж 70 років. В Україні цей податок проіснував до 1887 року.

Після жовтневої революції 1917 року основними податками стають контрибуції на заможні верстви населення на місцевому рівні, надзвичайні податки у вигляді революційного податку (якщо зарплата або пенсія перевищували 1500—3000 рублів) та фіскальна монополія. У період Непу (1921-1924 рр.) податки стають не тільки засобом тиску на заможні верстви суспільства, а й основним джерелом фінансування радянської системи. Замість контрибуцій та надзвичайних податків вводяться: акцизи на вина, сірники, спирт, тютюнові вироби, сіль, цукор, горілчані вироби та інші товари підвищеного попиту; промисловий податок, який сплачували підприємства всіх форм власності; прибутково-майновий податок з городян (з доходом більше 75 крб. на місяць) та єдиний сільськогосподарський податок у грошовій формі з селян. Проте централізація коштів і відсутність будь-якої самостійності позбавляли підприємства ініціативи і поступово втягували країну у фінансову кризу.

У 1930р. в СРСР було здійснено податкову реформу, котра замінила 86 податкових платежів і зборів двома — податком з обігу й податком з чистого прибутку, стягнення яких здійснював Наркомфін, а місцеві податки — територіальні органи Радянської влади.

Податок з обігу (або з обороту) був фактично універсальним акцизом, оскільки включався в остаточну роздрібну ціну товару, і в підсумку його сплачував споживач.

З початком Великої Вітчизняної війни (1941-1945 р.р.) економіка країни була відразу переорієнтована на воєнні потреби. Водночас зросли податки з населення (до 14 відсотків бюджетного значення). Було введено воєнний податок (стягувався до 1946р.), податок на неодружених та незаміжніх, а з 1944р. до сплати залучалися і малосімейні, що мали одну чи дві дитини. Були також підвищені ставки сільськогосподарського податку.

На окупованій території України німецькі окупанти встановили 25 видів грошових податків, серед яких податок з обороту, прибутковий, податок зі спадщини. Крім того було введено безліч місцевих податків.

Особливо важливі заходи щодо зниження податків з населення були проведені після 1953р. Перш за все це стосувалося реформи сільськогосподарського податку, яка суттєво виправила недоліки в оподаткуванні сільського населення. На основі нового закону був здійснений перехід до оподаткування за твердими ставками кожної сотки з присадибних ділянок.

Окрім обов'язкових платежів державних підприємств і організацій, державний бюджет СРСР поповнювався за рахунок податків з кооперативно-колгоспних підприємств та організацій, податків з населення, місцевих податків та зборів, неподаткових доходів та коштів, що надходили на основі державного кредиту. Система оподаткування в Радянському Союзі практично не змінювалася протягом багатьох років, доки країна з такою назвою не припинила своє існування.

З розпадом Радянського Союзу Україна стала на шлях самостійного державного розвитку, взявши курс на побудову ринкової економіки.

Кардинально змінилася податкова політика в Україні лише в 1991 р., коли був прийнятий Закон України "Про систему оподаткування".

Останнім на даний час кроком реформування податкової системи стало підписання 02.12.2010 Податкового кодексу України (№ 2755-VI), який набрав чинності 01.01.2011 р.

2. Сутність податкової політики та напрями її проведення

Історія розвитку оподаткування свідчить, що податки можуть бути не тільки джерелом поповнення бюджетів, але і інструментом регулювання тих чи інших соціально-економічних процесів. Свідоме використання податків для досягнення відповідних цілей проходить в рамках податкової політики.

Податкова політика — це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави. Формуючи свою податкову політику, держава шляхом збільшення або скорочення державної маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики. Використовуючи ті чи інші податкові пільги, держава регулює пропорції в економічній структурі виробництва й обміну, пропорції у розвитку продуктивних сил. Організація оподаткування справляє значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу і технічного оновлення виробничого потенціалу держави. Із проголошенням незалежності Україна стала на шлях самостійного розвитку з метою побудови ефективної соціально орієнтованої ринкової економіки. Це був період становлення податкової системи, в основу якої покладено класичну схему податків, характерну для країн з розвинутою ринковою економікою. Застосування такої класичної системи в умовах перехідного періоду України призвело до виникнення несуттєвих проблем:

- збільшується кількість збиткових підприємств;
- зростає безробіття;
- ускладнюється соціально - економічна ситуація в країні.

Зумовлюється це тим, що акцент у податковій політиці зроблено на фінансовій функції, а її регулююча та стимулююча роль фактично зведена нанівець. Тому проблема побудови ефективної податкової системи залишилась однією з

найактуальніших у процесі становлення ринкових відносин і закладання підвалин для економічного зростання України.

Податкова політика направлена на вирішення поставлених перед суспільством завдань, серед яких виділяють довгострокові і короткострокові. Перед урядами розвинутих країн постають такі довгострокові цілі: економічне зростання, максимальний рівень зайнятості і благополуччя населення. Короткостроковими цілями відносно податкової політики можуть бути поповнення державного бюджету, його збалансованість на певному рівні відносно до внутрішнього валового продукту, стимулювання інвестиційної діяльності.

Важливою характеристикою податкової політики держави є рівень податкового навантаження (тиску) на платника податків. Для його вимірювання використовують декілька показників.

Так, на макрорівні податковий тиск визначає частка податкових поступлень в бюджет у ВВП (Π^1):

$$\Pi^1 = \frac{ПБ}{ВВП} \times 100\%$$

де *ПБ* — податкові поступлення в бюджет;

ВВП — валовий внутрішній продукт.

При характеристиці податкового навантаження на підприємстві можна використовувати такі показники:

— частку податкових виплат підприємства (Π_2) в загальній сумі прибутку:

$$\Pi_2 = \frac{ПВ}{П} \times 100\%,$$

де *ПВ* — податкові виплати підприємства;

П — прибуток підприємства.

— частку податкових виплат підприємства (Π^3) в обсязі реалізації:

$$\Pi^3 = \frac{ПВ}{O_p} \times 100\%,$$

де *O_p* — обсяг реалізації підприємства.

Іншими словами, податкове навантаження показує, яка частина виробленого суспільством продукту перерозподіляється через бюджет.

Податкове навантаження в країнах-членах Організації економічної співдружності і розвитку коливається від 52% в Швеції до 30% в США і Туреччині. В основній групі країн воно складає 40-45%. Спостерігається тенденція до збільшення податкового тиску, що пояснюється інтеграційними процесами в Європі, які передбачають вирівнювання умов господарювання, в тому числі оподаткування.

Сьогодні в Україні альтернативи суттєвому зниженню податкового тягара немає. На шляху реалізації такої політики стоять наступні проблеми:

- наявність значного державного боргу, що включає зовнішній, внутрішній борг та рівень кредиторської заборгованості бюджетних установ;
- дефіцит бюджету, який сьогодні набув латентного характеру;
- великі обсяги загальнодержавного споживання, здійснити значні обмеження якого у короткостроковий період не вдасться.

Крім того, ми дотримуємося думки, що економічне зростання не обов'язково відбувається в умовах зниження податкового навантаження. В умовах неконкурентоспроможної економіки та відсутності механізмів її створення зниження податкового тягара — надзвичайно обмежений метод короткої дії, що не дає довгострокових результатів. Слід також враховувати масштаби збитковості, а для збиткових підприємств будь-яка ставка оподаткування є високою.

Наріжна проблема створення концепції податкової політики в Україні набула актуальності не тільки через проблеми економічного і фінансового характеру. Сімдесятирічний тоталітарний режим спотворив психіку людини, а тому реформи не можна обмежити лише матеріальною сферою, потрібно також враховувати процеси ґрунтовної зміни ментальності громадян і, найголовніше, їхнє ставлення до змін, яких неможливо уникнути в економічній стратегії держави.

На новому етапі податкових реформувань — етапі розробки Податкового кодексу аксіома первинності визначення мети податкових трансформацій, що визначає подальшу технологію реформувань, не є очевидною. Розв'язання нагромаджених протиріч можливо лише за умови, що Податковий кодекс не просто об'єднає діючі

закони та нормативні акти, але й ліквідує проблеми, що накопичились. Світова практика переконує, що поспіхом та силовими методами їх не вирішити. Шляхи розв'язання цих проблем концентруються на ґрунті виваженого, науково обґрунтованого підходу, найтісніше пов'язаного з урахуванням особливостей сучасного, перехідного стану економічного розвитку. Без визначення довгострокової орієнтації податкової політики стає зрозумілою і безперспективність подальшої стратегії податкових реформувань з метою реалізації виключно фіскальної політики уряду України. Тому першочерговим слід вважати максимізацію функції соціального добробуту шляхом створення таких умов фінансово-господарської діяльності, які б стали каталізатором довгострокового зростання національного виробництва з одночасним збереженням помірних темпів інфляції та поступового покращання стану платіжного балансу. По суті, на противагу іншим, в основі нашої концепції лежить стратегія органічного поєднання невіддільних одне від одного завдань: зростання добробуту громадян та стійкого росту економіки.

Економічна політика держави реалізується шляхом взаємодії державного бюджету і ринкових регуляторів. Держава формує регулюючий вплив на економічну діяльність за допомогою системи оподаткування і податкових пільг, субсидій і субвенцій, державних інвестицій і процентних ставок.

Однією з основ макроекономічної політики будь-якої країни є податкова політика, яка має здатність впливати на сукупний попит. Рішення уряду підвищити процентні ставки призводить до скорочення витрат приватного сектора на інвестиції. Падіння рівня інвестиційних витрат веде до того, що податкова політика може скоротити норму накопичення. Таким чином, проходить ефект зміщення, який має місце в тому випадку, коли виникає бюджетний дефіцит, і уряд змушений збільшувати борги для покриття своїх видатків. Ріст державних видатків підвищує сукупний попит і призводить до того, що набирає силу тенденція до збільшення виробництва. Однак ріст виробництва підвищує процентну ставку на ринках активів і тим самим пом'якшує вплив податкової політики на виробництво.

Податкова політика є найбільш ефективною при стабільному обмінному курсі і стійкому русі капіталів.

При аналізі податкової політики країни, велику увагу приділяють структурі оподаткування. В країнах з низькими доходами структура оподаткування виглядає наступним чином:

1) більшу частину поступлень складають податки на вітчизняні товари і зовнішньо — торгівельні операції, які в сукупності складають близько 70% всіх податкових поступлень, причому частка лише імпортного мита складає більше 40%;

2) внутрішні прибуткові податки не є значними (більше 25% податкових поступлень), причому юридичні особи оподатковуються в більшій мірі ніж фізичні. Це пов'язано зі зручністю використання великих (часто іноземних) компаній в якості джерел доходів, а також з адміністративними труднощами в організації оподаткування ефективним прибутковим податком приватних осіб.

3) Історія розвитку системи оподаткування України свідчить про те, що податкові надходження можуть бути не лише основним джерелом наповнення бюджету (у 1999 році — 71,0%, у 2000 році -- 55,0%, у 2001 році — 56,4% доходів державного бюджету), а й інструментом регулювання соціально— економічних процесів — перерозподілу доходів між членами суспільства (розрізняють два аспекти: скорочення реальних доходів конкретних платників унаслідок сплати податків і повернення частки номінальних доходів до конкретних платників, перерозподілених за допомогою податків черва бюджет у вигляді суспільних благ), стимулювання окремих видів господарської діяльності й обмеження розвитку інших тощо.

4) Молода Українська держава протягом останніх десяти років будує свою власну податкову систему, враховуючи досвід інших країн, що не є простим його копіюванням. Адже не можна переносити податкову сік тому будь-якої країни на реалії нашої економіки. Новації в податковому законодавстві необхідно переймати тільки після глибокого об'єктивного вивчення психологічної проблеми і досвіду окремих елементів системи оподаткування країн із ринковою економікою, проведення групового аналізу доцільності зазначеної норми її можливості її застосування в українському законодавстві.

5) Надзвичайно важливою умовою ефективності податкової політики є її стабільність і передбачуваність, що, з одного боку, викликає в усіх суб'єктів господарювання стабільний інтерес до перспективної фінансової політики, а з другого — забезпечує високий рівень роботи податкової служби на основі розроблених нормативно-правових актів із питань оподаткування та освоєння механізмів стягнення того чи іншого податку.

Історія сучасної податкової системи України починає свій відлік від 25 червня 1991 року з прийняття Закону України "Про систему оподаткування", в якому закладені основні її домінанти. Дотримання основних принципів оподаткування надзвичайно важливе для ефективної реалізації податкової політики сьогодні й створення оптимально, по справедливості та економічно виправданій системи оподаткування в найближчому майбутньому.

Визначальний вплив на структуру податкової системи має політичний устрій держави. Відповідно до того, чи є країна унітарною, чи федеративною, відтворюється структура податкової системи. Держава не може виконувати покладених на неї функцій без фінансових ресурсів, тому система розподілу бюджетів різних рівнів має бути адекватною системі делегування влади.

Проблема формування ефективної податкової політики — одна з найактуальніших у період становлення в Україні ринкових відносин та інтегрування української економіки у міжнародний ринок. Її розв'язання має здійснюватися шляхом вивчення, аналізу і творчого осмислення як наявної в Україні законодавчої бази, так і здобутого у світі досвіду у сфері оподаткування, у напрямі запровадження такої податкової політики, яка гарантувала б або хоча б не гальмувала розвитку економіки.

На відміну від країн з низькими доходами, як Україна, в промислово розвинутих країнах основним джерелом надходжень є податки з приватних осіб і податки, які утримуються відповідно до програмами соціального страхування.

Векторами макроекономічної ефективності податкової політики є:

а) *можливість податкової політики збільшити джерела доходів.* Збільшення суми надходжень може бути за рахунок автоматичних або дискреційних змін. До автоматичних відносять підвищення сум надходжень, викликаних розширенням

податкової бази. Дискреційний ріст надходжень є результатом змін в податковій системі, таких як перегляд податкових ставок, введення нових податків тощо.

Система, яка забезпечує податкові надходження при обмеженій кількості податків і ставок, може значно знизити адміністративні витрати і витрати на забезпечення дотримання законодавства;

б) *здатність податкової політики визначати прийнятну податкову базу.*

Широка податкова база дає можливість забезпечити податкові надходження при відносно низьких податкових ставках. При значному звуженні податкової бази необхідні більш високі ставки для того, щоби забезпечити відповідні податкові надходження. В результаті цього зростає ймовірність ухилення від сплати податків;

в) *направленість політики податків на мінімізацію затрат на їх сплату.*

Для того, щоб не було затримок, викликаних заборгованістю по патентах, необхідно використовувати штрафні санкції;

г) *нейтральність податкової політики відносно стимулів.*

Податкова система повинна забезпечувати фінансування державної діяльності при мінімальних затратах, а також при мінімальних порушеннях характеру виробництва.

До економічної діяльності, яка є найбільш прибутковою для сплати податків, не потрібно втрачати інтерес і після їх сплати.

Таким чином, податкова політика як складова економічної політики базується на діяльності держави у сфері запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави. Кожна конкретна податкова система, тобто сукупність податків, зборів (обов'язкових платежів) у взаємозв'язку і взаємодії із платниками й органами контролю, є відображенням податкової політики, що проводиться державою і критеріями її ефективності.

3. Критерії формування податкової політики в правовій державі

Податки в руках одних можуть виступати знаряддям та інструментом стабілізації та економічного процвітання в державі, а в руках інших — засобом нестабільності і економічного саморуйнування. Ось чому, думаючи про формування державних грошових фондів за рахунок податків і податкових платежів та встановлюючи нові види і форми оподаткування, державницькі структури повинні проводити таку податкову політику, яка має пареттооптимально поєднувати інтереси держави, платників податків і громадян виборців.

За інтерпретацією Паретто, оптимальною вважається всяка дія, яка приносить користь принаймні одній особі, не погіршуючи грошово-майнового стану чи добробуту когось іншого. Інакше кажучи, будь-які зміни в оподаткуванні будуть суспільно корисними і виправданими, якщо вони нікому не завдають збитків і при цьому приносять декому користь. Досягнення оптимуму Паретто в оподаткуванні потрібно розуміти як забезпечення фіскальних інтересів держави без погіршення економічної ефективності господарювання податкоплатників, а заодно і суспільного добробуту громадян-виборців, або покращення економічної ефективності діяльності податкоплатників без погіршення фіскальних інтересів держави і послаблення соціального захисту громадян-виборців. Досягти цього, на думку автора, можна за умови наукового поєднання наступних критеріїв:

- критерій фіскальної достатності (інтереси держави);
- критерій економічної ефективності (інтереси податкоплатників);
- критерій соціальної справедливості (інтереси громадян-виборців);
- критерій стабільності;
- критерій гнучкості.

Критерій фіскальної достатності зводиться до того, що, проводячи податкову політику, необхідно забезпечити таку величину податкових надходжень, яка була б оптимально бажаною, виходячи із проголошеної економічної доктрини. Досліджуючи значення даного критерію, проглядається чітка пропорційна залежність між нормою оподаткування і величиною податкових надходжень: чим вища норма оподаткування, тим вищі розміри податкових надходжень. Залежність

цю можна відобразити простою математичною формулою:

$$Y=A^1xTxV,$$

де y — загальна величина податкових надходжень;

$A1$ — коефіцієнт регресії, який характеризує рівень залежності податкових надходжень від норми оподаткування, причому $A1 < 1$;

T — рівень оподаткування в державі;

V — величина ВВП.

За допомогою графіка залежність між величиною податкових надходжень, і рівнем оподаткування в державі відображається таким чином (рис.1.1):

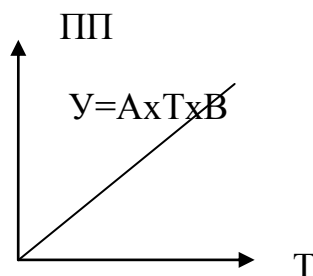

Рис. 1.1 Графік залежності величини податкових надходжень і рівня оподаткування в державі

При нульовому рівні оподаткування, податкові надходження будуть відсутні. При збільшенні норми оподаткування податкові надходження до бюджету будуть збільшуватись, хоча темпи росту податкових надходжень будуть повільнішими, ніж темпи росту норми оподаткування. Але процес цей повинен проходити не хаотично та спонтанно, а відповідно до критеріїв економічної ефективності та соціальної справедливості.

Залежність економічної ефективності діяльності суб'єктів господарювання від рівня оподаткування досліджується через аналіз величини чистого доходу (прибутку) суб'єкта господарювання. Формула основного показника фінансово-господарської діяльності відображається наступним чином

$$\rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{ЧД} \end{array} \right. \frac{0 \rightarrow, \text{якщо } Д - (Н + 3П + П) \rightarrow 0, \text{при } П \rightarrow 100\%}{\rightarrow Д - (Н + 3П) \quad \text{якщо } П \rightarrow 0},$$

де ЧД— величина чистого доходу, прибутку;

ЗП— заробітна плата;

H — нарахування на зарплату;

Π — податки і податкові платежі;

D — величина доходу.

Враховуючи це, математична функція залежності критерію економічної ефективності від рівня оподаткування має вигляд:

$$ЧД = ВД - ВД \times A_2$$

де ЧД— величина чистого доходу;

A_2 — коефіцієнт залежності чистого доходу від рівня оподаткування;

T — рівень оподаткування;

$ВД$ — величина валових доходів.

Причому,

$$\frac{A_2}{T} \rightarrow, \text{ якщо } T \rightarrow 100\%$$

Графік залежності має наступний вигляд (рис. 1.2):

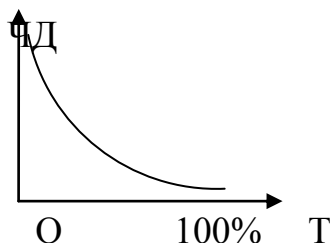

Рис.1.2 Графік залежності величини чистого доходу і рівня оподаткування в державі

Із графічного зображення видно, якщо рівень оподаткування в країні прямує до 100%, то величина чистого доходу по гіперболічній кривій прямує до 0.

Суть критерію соціальної справедливості щодо встановлення рівня оподаткування необхідно розуміти в двох аспектах:

- скорочення реальних доходів конкретних платників внаслідок сплати податків та податкових платежів;
- повернення конкретним платникам частини номінальних

доходів, перерозподілених за допомогою податків через бюджет у вигляді суспільних благ (національна безпека, правопорядок, охорона здоров'я, освіта, благоустрій та інші трансфертні платежі).

Перший аспект критерію соціальної справедливості відображається наступною функціональною залежністю:

$$РД = НД - A_3 T \times БО,$$

де $РД$ — реальні доходи податкоплатників;

$НД$ — номінальні доходи податкоплатників;

A_3 — коефіцієнт залежності величини реальних доходів податкоплатників від рівня оподаткування;

T — рівень оподаткування;

$БО$ — база оподаткування.

Графічне зображення залежності реальних доходів податкоплатників від рівня оподаткування відображається наступним графічним зображенням (рис. 1.3):

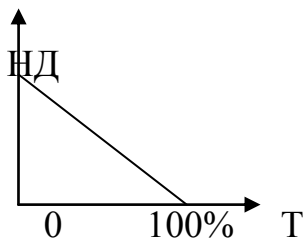

Рис.1.3 Графік залежності реальних доходів податкоплатників від рівня оподаткування

З графіка видно, що розмір реальних доходів безпосередньо залежить від величини рівня оподаткування: чим вищий рівень оподаткування, тим нижчі реальні доходи конкретних податкоплатників.

Другий аспект критерію соціальної справедливості відображається наступною функціональною залежністю:

$$СБ = A_4 \sqrt{T} \times ПН,$$

де $СБ$ — фінансовані й бюджету суспільні блага та трансфертні платежі;

T — рівень оподаткування;

A_4 — коефіцієнт залежності величини суспільних благ від норми оподаткування;

$ПН$ — податкові надходження.

Графічне зображення буде наступним (рис. 1.4):

Рис.1.4

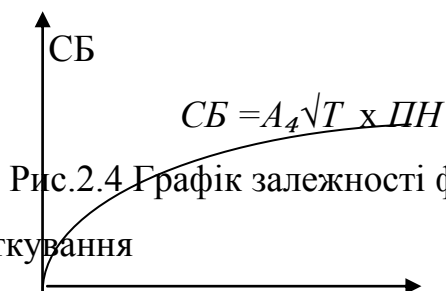

Рис.2.4 Графік залежності фіксованих з бюджету суспільних благ

і рівня оподаткування

Між величиною рівня оподаткування та розміром повернення раніше сплачених податків (правда, це повернення відносне — через отримання фінансованих з бюджету суспільних благ та трансфертних платежів) існує певна параболічна залежність. До речі, збільшення норми оподаткування в державі веде до абсолютного зростання розміру трансфертних платежів з бюджету. Але темпи росту фінансованих з бюджету суспільних благ відстають від темпів росту рівня оподаткування.

В реальному суспільно-економічному житті критерії фінансової достатності, економічної ефективності та

соціальної справедливості взаємопов'язані, взаємозалежні і не можуть існувати окремо один від одного.

Для окремих держав можливі різні варіанти поєднання критеріїв при проведенні податкової політики. Все залежить від вибраних коефіцієнтів залежностей A_1 , A_2 , A_3 , A_4 , основою для встановлення яких є економічна доктрина держави.

Важливе місце у проведенні оптимальної податкової політики в державі відводиться і критерію стабільності. Ніякий закон, навіть найкращий, не запрацює в певну силу, якщо постійно приймати до нього поправки та зауваження.

Стабільність податкової політики передбачає незмінність правового регламентування справляння податків та зборів на протязі певного податкового

періоду. За допомогою даного критерію досягається два позитивних явища:

—суб'єкти господарювання внаслідок існування стабільного законодавства, що регламентує податкові взаємовідносини із державою, в змозі правильно вибрати напрямки фінансової стратегії і отримати заплановані прибутки;

—покращується податкова робота як платників податків, так і органів державної податкової адміністрації.

Але необхідно зауважити й те, що податкова політика повинна бути стабільною тільки на протязі певного податкового періоду. Догматичність норм податкового регулювання входить у суперечку з реаліями економічного буття, і неврахування певних соціально-економічних змін у розвитку суспільства може призвести до непередбачених наслідків. Тому при проведенні податкової політики необхідно врахувати критерій гнучкості. Даний критерій передбачає, що внаслідок певних змін у соціально-економічному бутті суспільства необхідно змінювати прийоми, методи та форми державного регулювання економіки, зокрема і в сфері податків.

Критерій гнучкості діаметрально протилежний критерію стабільності. Критерій стабільності пов'язаний із податковою тактикою державного регулювання, що розробляється на певний період часу, тоді як критерій гнучкості є вже податкова стратегія.

Оптимальне врахування названих критеріїв забезпечує нормальні податкові взаємостосунки податкоплатників та держави.

4. Поняття податкової системи і вимоги до неї

Проявом на практиці податкової політики, яка проводиться в тій чи іншій державі й формується відповідними державами структурами, виступає податкова система країни.

При визначенні податкової системи важливо розмежувати два підходи до її розуміння. По-перше, податкова система — це сукупність податків і податкових платежів, які законодавчо закріплені в державі. По-друге, податкова система включає в себе механізми нарахування, сплати податків та організації контролю й відповідальності за порушення податкового законодавства.

Таким чином, **податкова система** — це сукупність податків, зборів та інших платежів до бюджету і державних цільових фондів; принципів, форм і методів їх установа, зміни чи відміни; дій, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Суттєвими умовами оподаткування, що характеризують податкову систему в цілому є:

- порядок встановлення і введення в дію податків;
- види податків;
- права та обов'язки платників податків;
- порядок розподілу податків між бюджетами різних рівнів;
- відповідальність учасників податкових відносин.

У різних країнах податкові системи не однакові, кожна з них має свої особливості. Вони створювались і розвивались у різні історичні періоди, в різних економічних умовах. Але є й загальні показники, які характеризують податкові системи. Найбільш узагальнюючим з них є податковий тиск — відношення загальної суми податкових зборів до сукупного національного продукту. Він показує, яка частина виробленого суспільством продукту перерозподіляється за допомогою бюджетних механізмів.

Відомий американський економіст Р. Масгрейв сформулював такі основні вимоги до податкової системи:

- 1) розподіл податкового тиску повинен бути рівномірним;
- 2) мінімальний тиск на економічні рішення; любое державне втручання, пов'язане з "надмірним оподаткуванням", слід зменшити;
- 3) якщо перед податковою політикою поставлені інші цілі, наприклад стимулювання інвестицій, звести до мінімуму можливе порушення рівноваги між соціальною справедливістю і економічною ефективністю;
- 4) сприяти стабілізації економіки і економічному росту;
- 5) оподаткування повинно бути зрозумілим для платника податків, а управління ним — справедливим і таким, що ґрунтується;
- 6) затрати на управління податковою системою повинні бути мінімальними.

Сучасні податкові системи мають досить складну структуру, яка включає в

себе різні види податків. Різновидність форм податків пов'язана з бажанням врахувати розбіжності в платоспроможності податкоплатників, зробити оподаткування в цілому психологічно легшим, відобразити різноманітність форм доходів, вплинути на споживання і нагромадження. І Найчастіше в податкових системах різних країн використовуються наступні податки:

- подоходний податок з фізичних осіб;
- відрахування на соціальне страхування;
- податок на прибуток підприємств (корпорацій);
- податок на майно (землю, нерухоме майно);
- податок, що утримується при передачі майнових прав однієї особи іншій;
- податок на споживання, що встановлюється як надбавка до цін на товари, роботи і послуги (на додану вартість, з покупок і продажі, мито, акцизний податок).

5. Наукові основи побудови податкової системи

Науковий підхід до побудови раціональної системи оподаткування передбачає, по-перше, системність, по-друге, встановлення основобудівної бази цієї системи і, по-третє, формування правової бази.

Потреба системності полягає в тому, що всі податки повинні бути взаємопов'язані і органічно доповнювати один одного, не вступати у протиріччя з системою оподаткування в цілому і з окремими її елементами.

Визначальною базою побудови податкової системи є об'єм бюджетних видатків. Податки — не самоціль, а засіб для виконання державою своїх функцій, і з цих позицій вони походять від державних видатків.

Податкова система — продукт податкового законодавства. Вона створюється в результаті прийняття ряду законодавчих актів, які затверджують відповідні принципи положення, види податків, порядок нарахування і утримання кожного з них, обов'язки для всіх суб'єктів оподаткування.

За економічним змістом *податкова система* — це сукупність встановлених у країні податків та обов'язкових платежів, що надходять у бюджети різних рівнів бюджетної системи. Не дивлячись на різноманітність існуючих у світі податкових систем, існує ряд принципів, які визначають науковий підхід до характеристики внутрішньої сутності і суспільного призначення даного поняття.

Побудову і функціонування оптимальних податкових систем необхідно розглядати під кутом зору відповідності таким *принципам*:

1. *Принцип вигоди і адміністративної зручності*. Даний принцип наголошує на тому, щоб втрати добробуту в результаті сплати податків були сумірні для платників з тими вигодами, котрі вони отримують за рахунок фінансованих з податкових надходжень потреб і суспільних благ. Суть адміністративної зручності полягає в тому, що податкова система має бути максимально зручною для платників і для державних структур з точки зору змісту податкової роботи і податкового законодавства, механізму збирання податків та контролю над податковими процесами. До того ж на організацію

справляння податків необхідно витратити якомога меншу суму податкових надходжень.

З принципу вигоди і адміністративної зручності випливає, що державна діяльність у формі забезпечування державною службою послуг і суспільних благ має певну ціну, котра приймає форму податку. Ці "податкові" ціни одержали назву "ціни за Ліндалем" (за ім'ям шведського економіста Еріка Ліндаля, який вперше теоретизував це положення). Подібно до будь-якого ринку, рівновага при обміні "податки — блага" виникає в тому випадку, якщо податкові затрати на одиницю фінансованих державою суспільних благ та трансфертних платежів здійснюються з граничною вигодою для кожного споживача Державних благ, платника податків.

2. *Принцип платоспроможності*. Цей принцип декларує, що тягар оподаткування повинен розподілятися згідно з платоспроможністю

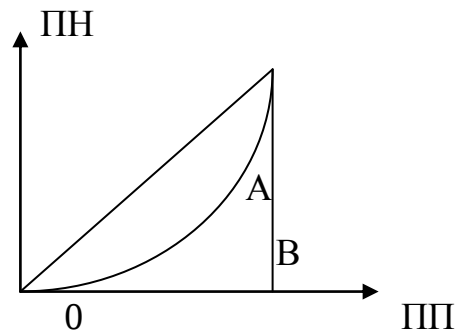
податкоплатника (розміром доходу, обсягом споживання, вартістю майна тощо). З принципом платоспроможності пов'язані питання горизонтальної і вертикальної рівностей в оподаткуванні. Горизонтальна рівність передбачає, що податкоплатники з однаковою платоспроможністю і податковою базою з доходу чи майна сплачують однакові суми податків протягом певного періоду. Вертикальна рівність досягається в тому випадку, коли податкоплатники з різною платоспроможністю сплачують різні за величиною суми податків, що диференціюються відповідно до певних етичних принципів соціальної справедливості.

При формальній рівнозначності принципів вигоди і платоспроможності добре помітно, що принцип вигоди носить більш суб'єктивний характер. Справа в тому, що поняття вигоди і справедливості в оподаткуванні є відносним: те, що здається правильним і справедливим для одного платника, виглядає протилежним для іншого. Взагалі не існує і не може існувати податкової системи, котра б задовольняла усіх громадян, податкоплатників і державу в цілому одночасно. Суб'єктивний фактор— дуже важливий компонент теорії оподаткування. Навколо суб'єктивної мотивації явищ і процесів державних фінансів розвинувся навіть окремий напрямок фінансового знання — фіскальна соціологія.

У зв'язку з тим, що принцип платоспроможності об'єктивніший, він піддається кількісному виміру, особливо стосовно вертикальної рівності в оподаткуванні. Для вимірювання й оцінки даного положення використовується діаграма Лоренца і коефіцієнт Джіні. Діаграма Лоренца дозволяє зробити своєрідну паралель між податковими надходженнями до бюджету держави і сумарною величиною податкоплатників. Ідеально бажаним є той випадок, коли певна кількість платників, наприклад 20 відсотків від загальної величини, сплачують до бюджету відповідно двадцятивідсотковий розмір податкових надходжень (на рисунку це пряма лінія). Дійсний стан розподілу доходів і податкових зобов'язань, що існує на даний момент у тій чи іншій державі, відображає крива лінія (див. рис. 2.5). Коефіцієнт Джіні вимірює степінь нерівномірності розподілу доходів і податкових зобов'язань шляхом вирахування відношення між кривою Лоренца, яка виражає дійсний стан розподілу доходів, та податкових зобов'язань та ідеально рівномірним, бажаним розподілом.

$$\text{КоефіцієнтДжіні} = \frac{\text{Площа } A}{\text{Площа } A + \text{Площа } B}$$

Крива розподілу доходів і податкових зобов'язань в державі (крива Лоренца)

Очевидно, що чим більше крива Лоренца відхиляється вниз, тобто вигинається, тим більша нерівномірність розподілу доходів і податкових зобов'язань, одним із факторів якого є оподаткування.

3. *Принцип визначальної бази.* В основу побудови певної податкової системи повинна бути покладена економічна доктрина держави. Економічна доктрина держави може базуватись на одному із напрямків економічної думки — класичному і неокласичному, кейнсіанському і пост кейнсіанському, марксистському і немарксистському. Кожний напрям економічної теорії передбачає свою модель економічної, фінансової і податкової політики. Проте суть не стільки в положеннях самої теорії, скільки в її наявності. Визначивши свою економічну доктрину на основі того чи іншого напрямку теорії, держава розробляє стратегію і тактику досягнення поставленої мети.

Виходячи з вибраної соціально-економічної доктрини держави, в країні повинен формуватись середній рівень оподаткування, тобто та частина валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через бюджет з допомогою податків та податкових платежів шляхом побудови конкретної податкової системи.

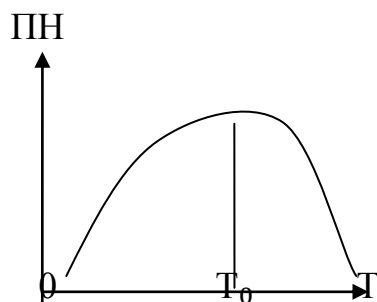
Практичним проявом соціально-економічної доктрини держави виступає прогнозована величина видатків бюджетів. Якраз дана прогнозована (але ні в якому разі не запланована) величина і виступає визначальною базою для встановлення норми оподаткування в державі. У бюджетному плануванні, і

зокрема, при плануванні податкових надходжень повинна дотримуватися чітка послідовність: Прогнозована величина видатків зведеного бюджету – Запланована величина доходів - Планова величина видатків

Коли уважно проаналізувати норму оподаткування, наприклад, у скандинавських країнах і в Сполучених Штатах Америки, то можна зробити висновок про те, що норма оподаткування в скандинавських країнах майже у два рази перевищує цей показник у США. Проте суттєвого впливу на економічний прогрес і середньорічні величини приросту валового внутрішнього продукту (приріст ВВП у Швеції, як і в США, коливається від 3-х до 6-ти відсотків щорічно) норма оподаткування не чинить. Політика соціального захисту у скандинавських країнах спонукає до підвищення норми оподаткування. Але таке підвищення базується на граничній корисності обов'язкових платежів, і втрата соціального добробуту конкретного громадянина-податкоплатника при обміні "податки — блага" зводиться до мінімуму.

Разом з тим необхідно констатувати і той факт, що не завжди підвищення норми оподаткування в країні призводить до збільшення величини податкових надходжень до казни держави. Широке розповсюдження при аналізі оптимальної норми оподаткування одержала теорія відомого американського економіста Артура Лаффера. Крива Лаффера, що є наріжним каменем даної теорії (див. рис. 2.7), базується на спостереженні, що коли висота податкових ставок досягає певного критичного рівня (T_0), подальше підвищення норми оподаткування спричинює не збільшення, а навпаки, зменшення податкових надходжень.

Крива Лаффера

де ПН — податкові надходження;

T — ставка податку, або норма оподаткування;

T_0 — оптимальна норма оподаткування.

Зв'язок між висотою оподаткування і податковими надходженнями залежить

від податкової бази, тобто об'єкта оподаткування. Тому Лаффер досліджував даний зв'язок з допомогою показника еластичності податкової бази, що вимірюється як відношення процентної зміни величини об'єкта оподаткування до відсоткової зміни норми оподаткування, тобто податкових ставок, які застосовуються до даного об'єкта (бази) податку.

$$E = \frac{\frac{\Delta B/B}{\Delta T/T} - \frac{T \Delta B}{B \Delta T}}$$

де E — еластичність податкової бази;

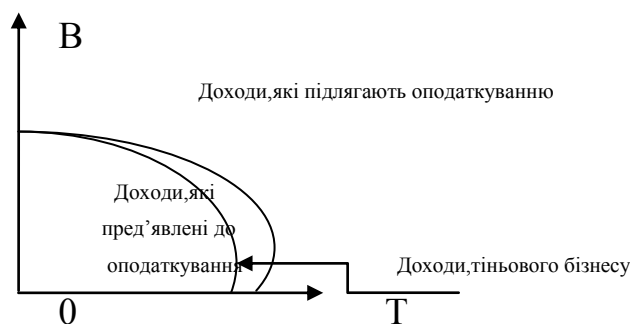
B — вартісний вимір податкової бази (об'єкта оподаткування);

T — норма оподаткування;

B — приріст, або відсоток збільшення податкової бази;

T — приріст, або процент збільшення норми оподаткування.

На величину податкових надходжень впливає і таке явище, як ухилення від сплати податків (рис. 1.7). Надмірне підвищення норми оподаткування веде до збільшення доходів тіньової економіки і згорання легального бізнесу, а заодно і скорочення податкової бази.

Де B — податкова база;

T — норма оподаткування.

Рис.1.7 Залежність ухилення від сплати податків від норми оподаткування

Відкриття Лаффера якраз і полягає в тому, що по мірі зростання податків, тобто норми оподаткування, податкова база стає більш еластичною, що якраз і зумовлює, починаючи з певного рівня висоти оподаткування, зменшення надходжень до бюджету за рахунок скорочення податкової бази і ухилення від сплати податків.

В соціально-орієнтованій державі ринкового типу досить важлива увага приділяється ефективності використання податкових надходжень. На макрорівні, суми сплачених податків і податкових платежів для всіх податкоплатників обов'язково повинні відповідати сумі фінансованих державою суспільних благ і трансфертних платежів, — тобто сплата податків повинна відповідати граничній корисності частини вартості валового внутрішнього продукту, що централізовано вилучається у податкоплатників і перерозподіляється через бюджет держави. Причому цей перерозподіл повинен проходити за умови найменшої суспільної жертви для кожного платника податку, яка не підкріплена отриманою частиною суспільних благ.

Ціною суспільних благ в соціально-ринковій державі виступають податки. І ефективність податкових взаємовідносин держави та її суб'єктів доцільно досліджувати через коефіцієнт співвідношення сум-податкових платежів і фінансованих державою сум суспільних благ та трансфертних платежів:

$$K_c = \frac{CB + TP}{ПН}$$

де K_c — коефіцієнт співвідношення;

$CB + TP$ — суспільні блага і трансфертні платежі;

$ПН$ — податкові надходження.

Соціально-ринкове господарство взагалі передбачає наявність високого показника централізації валового внутрішнього продукту у руках держави, а заодно і високий рівень оподаткування. Але конкретного платника цікавить не так сам рівень оподаткування, як сумарна величина суспільного добробуту. У формалізованій теоретизації сумарна величина суспільного добробуту відображається через граничну корисність сплачених податків та податкових платежів.

Якщо коефіцієнт співвідношення CB і TP та сум сплачених податків і податкових платежів не опускається нижче 80%, то можна говорити про те, що високий рівень оподаткування виправдовує себе, і гранична корисність вилучених державою обов'язкових зборів з фізичних і юридичних осіб не порушується. Для прикладу, в Швеції рівень оподаткування сягає 57% ВВП, але коефіцієнт

співвідношення K_c близький до 86%. Тому суттєвого впливу на темпи економічного розвитку та соціальний добробут громадян високий рівень оподаткування не чинить через те, що податки сплачуються з максимальною граничною корисністю — 86% і з мінімальною суспільною жертвою — 14%.

В Україні коефіцієнт K_c не перевищує 26%. Це говорить про те, що ефективність використання податкових надходжень в Україні у 3,3 рази нижча, ніж у Швеції. І для того, щоб забезпечити такий рівень фінансованих державою суспільних благ в Україні, як у Швеції, нам необхідно при діючому коефіцієнті K_c більше як у три рази збільшити рівень оподаткування.

При реформуванні та реорганізації податкової системи України та її трансформації у соціально-орієнтоване ринкове господарство, доцільно більше уваги звертати не на сам рівень оподаткування в державі, а на ефективність використання податкових надходжень за умов граничної корисності таких платежів для конкретних податкоплатників.

6. Суть та призначення податків

Податки дуже складна й надзвичайно впливова на всі економічні явища та процеси фінансова категорія. Це - обов'язковий елемент економічної системи держави незалежно від того, яку модель економічного розвитку вона вибирає, які політичні сили перебувають при владі. Відсутність податків паралізує фінансову систему держави в цілому, робить її недієздатною і в кінцевому підсумку - позбавленою будь-якого сенсу.

Податки - універсальна вихідна категорія, яка виражає основні суттєві риси і властивості фінансів у будь-якій економічній системі ринкового типу. Не випадково в умовах функціонування ринкової економіки податкова форма в системі фінансових відносин стає провідною. Аналіз податків як вихідної категорії, в якій проглядаються основні суттєві риси і властивості фінансів, дає правильний орієнтир для розгляду різних фінансових понять і категорій у чіткій відповідності з процесом економічного розвитку.

Перехід від марксистсько-ленінських догматичних постулатів до науково об'єктивних основ пізнання фінансової науки дав змогу вітчизняним вченим-економістам по-новому глянути на теоретичні засади функціонування податків.

За економічним змістом податки - це фінансові відносини між державою і платниками податків з приводу примусового відчуження частини знову створеної вартості з метою формування централізованих фондів грошових ресурсів, необхідних для виконання державою своїх функцій.

Податки не єдина форма акумуляції грошових коштів бюджетом та іншими державними фондами. Існують ще обов'язкові платежі, яким притаманні риси податків:

- податкові платежі: плата за воду, землю - обов'язкові збори, які стягуються з платників за умови конкретного еквівалентного обміну між державою та платником;

- відрахування, внески - обов'язкові збори з юридичних та фізичних осіб, яким притаманні ознаки цільового призначення.

Основними характерними особливостями податків у порівнянні з обов'язковими платежами є те, що вони:

- справляються на умовах безповоротності. Повернення податків можливе тільки в разі його переплати або тоді, коли законодавством передбачені пільги щодо даного податку;

- мають односторонній характер встановлення. Оскільки податки сплачуються з метою покриття суспільних потреб, які в основному відокремлені від індивідуальних потреб конкретного платника, то вони є індивідуально безповоротними. Сплата податків не породжує зустрічного зобов'язання держави вчиняти будь-які дії на користь конкретного платника;

- можуть бути сплачені лише до бюджету, а не до Іншого грошового централізованого або децентралізованого фонду;

- не мають цільового призначення;

- є виключно атрибутом держави і базується на актах вищої юридичної сили.

Отже, податки - це обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами в процесі перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

7. Функції податків

Вітчизняна фінансова наука при визначенні природи податку традиційно приділяє значну увагу дослідженню проявів конкретних функцій цієї категорії.

Функції податку - це виявлення його сутності н дії, спосіб вираження його властивостей.

Виходячи із сутності податку як категорійного поняття, можна визначити дві функції даної категорії: фінансову і розподільчо-регулюючу.

Суть фінансової функції полягає в тому, що її допомогою податків формуються фінансові ресурси держави. Податки є основним (найважливішим) джерелом доходів бюджетів різних рівнів. Об'єктивне існування податків як основною джерела доходів передбачає:

- надходження їх рівномірно в календарному розрізі рівнонапруженість);
- стабільність надходження;
- податки повинні рівномірно надходити по всіх територіальних рівнях.

Що ж до інтерпретації фінансової функції, то в сучасній фінансовій літературі спостерігається використання змішаної марксистської і немарксистської наукової термінології. Одна група науковців і практиків вважає, що податки акумулюють у бюджетних фондах держави частину створеного національного доходу (вартості необхідного і додаткового продукту). Друга вже застосовує понятійний апарат західної економічної науки, де податки виступають частиною вартості ВВП чи ВВП, а третя комбінує обидва підходи. Таку дещо запутану ситуацію в науці у перехідний період ми розцінюємо як об'єктивно неминучу. Адже фінансова наука також переживає трансформацію. Так чи інакше держава, будучи учасником розподільних процесів, примусово відчужує у вигляді податкових

вилучень частину вартості створених у суспільстві благ (продукту) для формування своєї казни, що доводить тісний взаємозв'язок між податковими функціями.

Розподільчо-регулююча функція полягає в тому, що за допомогою податків відбувається перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту між державою та її суб'єктами і через елементи податку (об'єкт, суб'єкт оподаткування, ставка податку, податкові пільги тощо) держава в змозі регулювати вартісні пропорції такого розподілу. Змінюючи пропорції функціонування ресурсів в економіці, оподаткування суттєво впливає на процес виробництва, нагромадження капіталу, інвестування, платоспроможний попит і пропозицію. Завдяки податкам держава отримує можливість регулювати різні аспекти соціально-економічного життя на макрорівні, а на мікрорівні — впливати на конкретну поведінку платника податків. Маніпулюючи пропорціями та режимами вилучення в суб'єктів господарювання або домогосподарств частки їх доходів, податок може відповідно міняти напрями їхньої діяльності.

З наведеного визначення випливає, що застосування терміну "розподільчо-регулююча функція" є найдоцільнішим, бо він точно розкриває зміст цієї функції, механізм її прояву, підкреслює органічне поєднання розподільчого призначення з регулюючим впливом оподаткування. Крім цього, "амортизуючи" кризові явища, усуваючи диспропорції в ринковій економіці та сприяючи раціональнішому використанню виробничих факторів, ця функція стабілізує і розширює податкову базу і відповідно забезпечує успішне здійснення фіскальної функції, а це ще один аргумент на користь тісного взаємозв'язку та взаємозумовленості фіскального і регулюючого аспектів функціонування податків.

Сьогодні поряд з переліченими, виділяють *стимулюючу функцію* податків. Однак, ми вважаємо, що податкове стимулювання - один із наслідкових ефектів розподільчо-регулюючого впливу податків на економічну діяльність, а тому стимулюючу дію оподаткування слід розглядати як підфункцію регулюючої функції.

По-перше, сам термін "регулювати" означає вносити певний порядок в якусь діяльність, спрямовувати розвиток чи зміну чого-небудь у певне русло. Керуючись таким тлумаченням, вважаємо, що регулювання поєднує в собі і стимулювання, заохочення, прискорення, посилення, спонукання до дії чи до певних змін процесів, явищ, і реверсний вплив - стримування, сповільнення, послаблення, обмеження.

По-друге, заперечення стимулюючої здатності або навпаки — виділення самостійної стимулюючої функції податків значною мірою зумовлені психологічними факторами. Так, депресивність вітчизняної системи оподаткування щодо підприємницької та інвестиційної активності породжує заперечення будь-якої стимулюючої дії податків взагалі. З іншого боку — зменшення їх значення в директивно-плановій економіці радянського типу і зростання ролі оподаткування на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку країни іноді викликають певну гіперболізацію його значимості як стимулятора економічного зростання. Західні вчені до дослідження регулюючого впливу фіскальної функції на соціально-економічні сторони життя суспільства підходять з виважених позицій, без надмірних емоцій. Адже циклічність розвитку зрілих ринкових економік потребує використання податкового механізму не тільки для економічного пожвавлення, а й для захисту від "перегріву" господарської кон'юнктури ринку (кризи перевиробництва).

По-третє, говорити про виконання податками окремої стимулюючої функції недоречно через те, що конкретні заходи податкової політики впливають на економіку опосередковано, через процеси розподілу і перерозподілу вартісних пропорцій ВВП. Тому між застосуванням форм податкового заохочення платників податків та проявом результатів їх впливу минає певний час. Інколи внаслідок наявності останнього економічна ситуація змінюється настільки, що податкове стимулювання не лише втрачає доцільність, а й може стати деструктивним фактором. Крім цього, сам стимулюючий вплив матиме суперечливий характер, викликаючи поряд із позитивними ефектами негативні. Інакше кажучи, економічну реакцію суб'єктів господарювання на зміну податкового механізму спрогнозувати дуже важко, бо вона залежить від цілого ряду інших чинників, які можуть впливати на цей механізм, суттєво віддаляючи його від початкового задуму.

Із з'ясування сутності податків та єдності їх функцій випливає важливий у теоретичному плані висновок про те, що специфічне суспільне призначення податків знаходить своє вираження не в існуванні кожної функції окремо, а лише в їх єдності.

Справляння податку пов'язане з вартісними пропорціями розподілу ВВП та національного продукту. Причому держава через конкретні ставки та пільги може регулювати ці вартісні пропорції розподілу. Іншими словами, податки - це інструмент державного втручання в економічні процеси, що проходять в суспільстві.

8. Види податків і податкових платежів та їх класифікація

Податки і збори, передбачені податковою системою України, згруповані в певні групи. Кожна група податків має свої специфічні риси і функціональне призначення та займає окреме місце в податковій системі.

Податки можна класифікувати за певними ознаками.

За економічною ознакою об'єкта оподаткування:

- податки на доходи та прибутки - обов'язкові збори, які стягуються з чистого доходу з фізичних і юридичних осіб в момент його отримання. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток чи валовий дохід підприємства;
- податки на споживання - обов'язкові збори, які стягуються в процесі споживання товарів, робіт та послуг, причому їх плата залежить не від результатів фінансово-господарської діяльності, а від розміру споживання. Вони справляються у вигляді непрямих податків;
- податки на майно - обов'язкові збори, які стягуються внаслідок наявності конкретного виду майна, що перебуває в приватній, колективній та державних формах власності (податок на нерухоме майно).

За економічним змістом (за формою взаємовідносин платника і держави):

- прямі податки - обов'язкові платежі, які напрямую сплачуються платником до бюджету держави залежно від розміру об'єкта оподаткування. Причому сплата такого податку призводить до вартісного зменшення об'єкта оподаткування (податок з прибутку підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на нерухоме майно, плата за землю, податок з власників транспортних засобів);

▪ непрямі податки - обов'язкові платежі, які сплачуються платниками опосередковано через цінові механізми, причому суми податку не зменшує об'єкту оподаткування, а збільшує ціну товару (ПДВ, акцизний податок, мито);

За ознакою організ державної влади, які їх встановлюють:

▪ загальнодержавні податки - обов'язкові платежі, які встановлюються найвищими органами влади о державі і є обов'язковими до сплати за єдиними ставками на пенсій території України. Ці податки можуть формувати дохідну частину як державного, так і місцевого бюджетів;

▪ місцеві податки та збори - обов'язкові платежі, які встановлюються місцевими органами влади і є обов'язковими до сплати за встановленими ставками тільки на псиній території. Місцеві податки та збори надходять виключно до місцевих бюджетів».

За формою стягнення:

• розкладні (розкладкові) податки - обов'язкові платежі, які визначаються як розподілення загальної суми на певну кількість платників (подушні податки). Такі податки широко використовувались на ранній стадії розвитку оподаткування, їх розмір визначали, виходячи з потреби здійснити конкретні витрати: викупити короля я полону, побудувати захисну стіну тощо. Суми витрат розподілились між платниками — на кожного платника припадала конкретна суми податку. Зараз розкладні податки використовуються рідко, в основному в місцевому оподаткуванні;

• квотарні (окладні, дольові, кількісні) податки - обов'язкові платежі, які стягуються за певними ставками від чітко визначеного об'єкта оподаткування. На відміну від розкладних, вони виходять на її потреби покриття витрат, а з можливості платника заплатити податок,

Дані податки безпосередньо чи непрямо враховують майновий стан платника податку.

За способом зарахування податкових надходжень;

• закріплені - обов'язкові платежі, які на тривалий період повністю чи частково закріплені як дохідне джерело конкретного бюджету (бюджетів);

• регулюючі - обов'язкові платежі, які можуть надходити до різних бюджетів (акцизний збір).

Відносно до платника:

• податки з юридичних осіб (податок на прибуток);

• податки з фізичних осіб (податок на доходи фізичних осіб);

• змішані (плата за землю).

Відносно до джерела сплати:

• податки, що включаються у валові витрати та собівартість;

• податки, що включаються в ціну товару;

• податки, що сплачуються з прибутку або капіталу.

9. Організаційна структура та функції державних податкових органів

Законом України "Про державну податкову службу в Україні" визначено статус і правові засади функціонування податкової служби, її структуру, функції, призначення керівників, принцип і обов'язки посадових осіб податкових органів, основні завдання податкової міліції.

Слід розглянути як змінилася підпорядкованість органів державної податкової служби. Якщо спочатку вони діяли при Міністерстві фінансів, то з 1996 року Державна податкова адміністрація України є центральним органом виконавчої влади. Крім того, якщо раніше спеціальні підрозділи по боротьбі з правопорушеннями у сфері оподаткування, підпорядковувались органам внутрішніх справ, то із зазначеного терміну податкова міліція є структурним підрозділом Державної податкової адміністрації України.

Система органів державної податкової служби має трирівневу структуру:

- перший рівень - Державна податкова адміністрація (ДНА) України;
- другий рівень - державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;
- третій рівень - державні податкові інспекції (ДПІ) в районах, містах, районах у містах.

ДПА України є центральним органом виконавчої влади, займає рівень міністерства в ієрархії державної влади, її очолює голова ДПА України, якого призначає президент за поданням прем'єр міністра України. Функціями ДПА України є:

- розробка нормативно-методичного забезпечення механізму дії законів про окремі податки;
- координування діяльності всієї податкової служби;

- роз'яснення окремих норм законодавчих актів про податки, інші платежі;
- затвердження методик розрахунку податку та податкових платежів, а також форм податкової звітності;
- контроль за діяльністю низових рівнів податкової служби;
- кадрова політика;
- прогнозує, аналізує надходження податків, інших платежів, джерела податкових надходжень, розробляє пропозиції щодо їх збільшення та зменшення втрат бюджету;
- вносить в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення податкового законодавства, розробляє проекти міжнародних договорів стосовно оподаткування;
- розробляє основні напрямки, форми і методи проведення перевірок додержання податкового та валютного законодавства;
- інші функції згідно закону України "Про державну податкову службу в Україні".

Основним призначенням ДПА в областях є інформаційний і правовий зв'язок між низовою ланкою і ДПА України. Очолюють ДПА в областях голови, які призначаються на посаду Кабінетом Міністрів України за поданням голови ДПС України.

Функції обласних ДПА:

- роз'яснення правової бази щодо оподаткування;
- контроль за діяльністю низової ланки;
- здійснення перевірок та перепроверок діяльності окремих платників;
- кадрова політика;
- інші функції згідно закону України "Про державну податкову службу в Україні".

Первинна ланка ДПС України - Державна податкова інспекція - безпосередньо виконує податкову роботу. ДПІ очолюють начальники, які призначаються Головою ДПА України за поданням відповідних державних податкових адміністрацій в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Основні функції ДПІ:

- контроль за дотриманням податкового законодавства;
- облік платників податків і податкових платежів, їх реєстрація;
- облік податкових надходжень до бюджету, цільових і бюджетних та позабюджетних фондів;
- роз'яснення правової бази щодо оподаткування і робота з платниками податків;
- прийняття та опрацювання податкової звітності;
- притягнення до адміністративної відповідальності порушників податкового законодавства;
- проводять перевірки фактів приховування і заниження сум податків, інших платежів;
- здійснюють контроль за законністю валютних операцій;
- проводять роботу, пов'язану з виявленням, обліком, оцінкою та реалізацією безхазяйного майна, майна, що перейшло за правом успадкування до держави, скарбів і конфіскованого майна;
- кадрова політика;

- інші функції згідно закону України "Про державну податкову службу в Україні".

У складі органів державної податкової служби знаходяться і спеціальні підрозділи по боротьбі з податковими правопорушеннями - податкова міліція. Податкова міліція здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, виконує оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну та охоронну функції. Завданнями податкової міліції є:

- запобігання злочинам та іншим правопорушенням у сфері оподаткування, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення;
- розшук платників, які ухиляються від сплати податків, інших платежів;
- запобігання корупції в органах державної податкової служби та виявлення її фактів;
- забезпечення безпеки діяльності працівників органів державної податкової служби, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних із виконанням службових обов'язків.

Органи державної податкової служби Укритиши координують свою діяльність з фінансовими органами, органами Державного казначейства України, органами служби безпеки, внутрішніх справ, прокуратури, статистики, державними митною та контрольно-ревізійною службами, іншими контролюючими органами, установами банків, а також з податковими службами інших держав.

10. Відповідальність платників податку

Відповідно до чинного законодавства платники податків за порушення податкового законодавства можуть бути притягнуті до карної відповідальності, а також до відповідальності у вигляді сплати адміністративних штрафів та застосування до них фінансових санкцій.

Найбільш поширеними умовами, за наявності яких настає карна відповідальність, є:

- наявність умислу;
- значний розмір суми, прихованої від оподаткування;
- подання податковим органам неправдивих відомостей з метою ухилення від сплати податків;
- попередня змова групи осіб;
- злісність ухилення.

Статтею 212 Кримінального кодексу України визнано:

1. Умисне ухилення від сплати податків, зборів її, інших обов'язкових платежів, що входять у систему оподаткування, вчинене посадовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без утворення юридичної особи або будь-якою іншою особою, зобов'язаною їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів або державних цільових фондів коштів у значних розмірах (в 1000 і більше разів перевищують встановлений законодавством НМДГ), карається штрафом від 100 до 500 НМДГ або позбавленням права займатися певною діяльністю на термін до трьох років.

2. Ті ж дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів або державних цільових фондів коштів у великих розмірах (в 3000 і більше разів перевищують встановлений законодавством НМДГ), карається штрафом від 500 до 2000 НМДГ або виправними роботами на термін до двох років або обмеженням свободи на термін до п'яти років з позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на термін до трьох років.

3. Ті ж дії, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, «по якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів або державних цільових фондів коштів у особливо великих розмірах (в 5000 і більше разів перевищують встановлений законодавством НМДГ), караються позбавленням свободи на термін від п'яти до десяти років з позбавленням права займати певні посади або здійснювати певною діяльністю на термін до трьох років із конфіскацією майна

4. Особа, що вперше вчинила дії, передбачені частиною першою і другою цієї статті, звільняється від карної відповідальності, якщо вона до притягнення до карної відповідальності сплатила податки, збори, обов'язкові платежі, а також відшкодували збиток, заподіяний державі їх невчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Рішення про міру карної відповідальності за ухилення від сплати податків приймаються тільки в судовому порядку.

Серед заходів відповідальності в податковому законодавстві особливе місце займають також санкції як ефективний інструмент державного економічного й адміністративного впливу на платників податків і посадових осіб, що не дотримуються чинного законодавства.

У певних випадках податкові органи мають право застосувати до громадян і посадових осіб, винних у порушенні законодавства, санкції у вигляді адміністративного штрафу. Адміністративні штрафи накладаються:

- на керівників та інших посадових осіб підприємств, установ, винних у заниженні суми податку, а також у відсутності бухгалтерського обліку об'єкта оподаткування або веденні його з порушенням встановленого порядку, в не поданні або невчасному поданні звітів, балансів, податкових декларацій та інших документів, пов'язаних із обчисленням податків, у розмірі від 5 до 10 НМДГ; за ті ж дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне із зазначених правопорушень, - від 10 до 15 НМДГ;

- на посадових осіб підприємств, установ і організацій, а також на громадян - суб'єктів підприємницької діяльності, які виплачували доходи, винних в неутриманні, неперерахуванні до бюджету сум податку на доходи фізичних осіб, перерахуванні податку за рахунок коштів підприємства, установи або організацій (крім випадків, коли таке перерахування дозволено законодавством), у неповідомленні або несвоєчасному повідомленні державним податковим інспекціям за встановленою формою відомостей про доходи громадян, - у розмірі 3 НМДГ, а за такі ж дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з зазначених правопорушень, - у розмірі 5 НМДГ;

- на громадян, винних у неподанні або несвоєчасному поданні декларацій про доходи чи у включенні до декларацій перекручених даних, у відсутності обліку або

неналежному веденні обліку доходів і витрат, для яких встановлено обов'язкову форму обліку - від 1 до 5 НМДГ;

- на громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, винних у протидіях посадовим особам органів державної податкової служби, зокрема у недопущенні їх до приміщень, які використовуються для здійснення підприємницької діяльності та одержання доходів, - від 10 до 20 НМДГ;

- на громадян, які здійснюють продаж товарів без придбання одноразових патентів або з порушенням терміну їх дії або здійснюють продаж товарів, не названих у деклараціях, - від 1 до 10 НМДГ, а за такі ж дії, вчинені громадянином, якого протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне із зазначених правопорушень, - від 10 до 20 НМДГ;

- на громадян, які займаються підприємницькою діяльністю Осі державної реєстрації або без спеціального дозволу (ліцензії), якщо його отримання передбачене законодавством - від 3 до 8 НМДГ.

Про вчинення адміністративного правопорушення складається протокол уповноваженими на те посадовими особами органів податкової служби.

У протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються: дата і місце його складення, посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу порушника; час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за це правопорушення, пояснення порушника; інші відомості, які необхідні для вирішення справи. Якщо правопорушенням заподіяно матеріальну шкоду, це також зазначається в протоколі.

Протокол підписується особою, яка його склала, і особою, яка вчинила адміністративне правопорушення.

У разі відмови особи, яка вчинила правопорушення, від підписання протоколу, в ньому робиться запис про це. Особа, яка вчинила правопорушення, має право подати пояснення і зауваження щодо змісту протоколу, які додаються до протоколу, а також викласти мотиви своєї відмови від його підписання.

Що стосується фінансових санкцій, застосування яких передбачено для порушників податкового законодавства, то слід відзначити, що до порушників відповідно до чинного законодавства передбачено застосування наступних видів штрафних санкцій:

1. Платник податків, який не подав податкову декларацію в строки, визначені законодавством, сплачує штраф у розмірі 10 НМДГ за кожне таке неподання або його затримку.

2. Якщо контролюючий орган самостійно визначає суму податкового зобов'язання платника податків, у разі неподання таким платником податків у встановлені строки податкової декларації. Додатково до штрафу, встановленого п.1, платник податків сплачує штраф у розмірі 10% суми податкового зобов'язання за кожен повний або неповний місяць затримки податкової декларації, але не більше 50% від суми нарахованого податкового зобов'язання і не менше 10 НМДГ.

3. Якщо контролюючий орган самостійно визначає суму податкового зобов'язання платника податків, у випадку, коли дані документальних перевірок результатів діяльності платника податків свідчать про заниження або завищення суми його податкових зобов'язань, що заявлена в податкових деклараціях, такий платник податків зобов'язаний сплатити штраф в розмірі 5% від суми недоплати за

кожен з податкових періодів, встановлених для такого податку, збору, починаючи з податкового періоду, на який припадає така недоплата, і закінчуючи податковим періодом, на який припадає отримання таким платником податків податкового повідомлення від контролюючого органу, але не більше 25% такої суми і не менше 10 НМДГ.

4. Якщо контролюючий орган самостійно визначає суму податкового зобов'язання платника податків, у разі виявлення арифметичних або методологічних помилок у поданій платником податків податковій декларації, які призвели до заниження або завищення суми податкового зобов'язання, такий платник податків зобов'язаний сплатити штраф у розмірі 5% суми донарахованого податкового зобов'язання, але не менше 1 НМДГ.

5. У випадку, якщо платник податків не сплачує узгоджену суму податкового зобов'язання протягом граничних термінів, такий платник податків зобов'язаний сплатити штраф у таких розмірах:

- при затримці до 30 календарних днів, наступних за останнім днем граничного терміну сплати узгодженої суми податкового зобов'язання, - в розмірі 10% такої суми;
- при затримці від 31 до 90 календарних днів включно, наступних за останнім днем граничного терміну сплати узгодженої суми податкового зобов'язання, - в розмірі 20% такої суми;
- при затримці більш ніж 90 календарних днів, наступних за останнім днем граничного терміну сплати узгодженої суми податкового зобов'язання, - в розмірі 50% такої суми. Платник податків сплачує один з вищезазначених в цьому пункті штрафів відповідно до загального терміну затримки незалежно від того, чи були застосовані штрафи, визначені в пунктах 1-4, чи ні.

Після закінчення встановлених термінів погашення узгодженого податкового зобов'язання на суму податкового боргу нараховується пеня.

Нарахування пені починається з першого робочого дня, наступного за останнім днем граничного терміну сплати податкового зобов'язання.

Нарахування пені закінчується в день прийняття банком, обслуговує платника податків, платіжного доручення на сплату суми податкового боргу. У разі часткової сплати суми податкового боргу нарахування пені припиняється на таку сплачену частку.

При частковому погашенні податкового боргу суми такої частки визначається з урахуванням пені, нарахованої на таку чистку, документи, що не містять окремо виділеної суми податкового боргу й суми пені, не приймаються до виконання.

Пеня нараховується на суму податковою боргу (включаючи суму штрафних санкцій за їх наявності) у розмірі 120% річних облікової ставки НБУ, чинної на день виникнення такого податкового боргу або на день його (його частини) погашення, залежно від того, яка з таких ставок більша, за колений календарний день прострочений в його сплаті.

Питання для самоконтролю

1. Що таке податкова політика і які завдання уряд повинен вирішувати методами податкової політики?
2. Які основні проблеми та напрями реформування податкової політики України?
3. Охарактеризуйте економічний зміст податкової системи.
4. Які основні вимоги ставляться до податкової системи?
5. Назвіть класичні та сучасні принципи оподаткування.
6. Які податки найчастіше використовуються в сучасних податкових системах?
7. Назвіть основобудовну базу структури податкової системи.
8. Назвіть критерії ефективності податкової політики.
9. Охарактеризуйте наукові критерії проведення податкової політики.
10. Що таке податок, збір, плата?
11. Які функції виконують податки?
12. У чому полягає суть фіскальної функції податків?

13. Назвіть основні елементи податкової роботи.
14. Структура податкової служби України.
15. Які функції виконує ДПА України?
16. Які функції виконують ДПП?
17. Як здійснюється централізований облік платників податків?
18. Який порядок взяття на податковий облік юридичних осіб?
19. Які особливості взяття на податковий облік фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності?
20. З якою метою податкові інспекції відкривають картки особових рахунків для кожного платника податків?